

ВПЛИВ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

Галина КУЧЕР

Copyright © 2000

Суспільна проблема: оволодіння мистецтвом життєтворчості виступає як імператив ХХІ століття. Розширення демократичних принципів суспільного та індивідуального життєустрою, становлення громадянського суспільства в Україні наприкінці ХХ століття, зростання домагань особистості щодо самовизначення у просторі життєвих цілей і пріоритетів, спричинює збільшення відповідальності і компетентності за якість власного життя. Тому адаптуватися до нових умов може тільки людина з широким особистісним діапазоном можливостей, розвинутим інтелектом, здатна до творчого індивідуального самоздійснення.

Сутнісний зміст: стверджується, що опорою культури і цивілізації є конкретна людина; звідси система виховання покликана готувати молодь з гуманними орієнтирами морального та соціального мислення; це дасть змогу запобігати девіантній поведінці, тобто долати нездатність особистості пристосуватися до вимог суспільства та ефективно функціонувати в ньому; доводиться, що цінності, за умов деформації соціальних норм, допомагають особі вистояти в

критичні періоди її життя та перейти до повнішої системи вартостей; обстоюється освітньо-виховний процес, який побудований на парадигмі життєтворчості особистості.

Ключові слова: *психологія життя, життєтворчість, життєвий простір, цінності, задоволення реалізацією сенсу життя, криза, молодь, девіантна поведінка, відхилення (девіації), норма, національна система виховання, ієрархія вартостей.*

Сучасна психологія містить оригінальні концепції, теоретичні моделі самовдосконалення і самоактуалізації, а також багатий арсенал інтелектуальних засобів, які пояснюють сутність індивідуальної життєдіяльності людини. За останні роки в структурі психологічної науки відокремилася самостійна галузь знання - психологія життя, що ґрунтується на парадигмі життєтворчості [4]. Розширення меж позитивного вияву людської свободи у ситуації становлення громадянського суспільства в Україні сприяють самовизначенню особистості відповідно до власних цілей і пріоритетів. Водночас зростає її відповідальність і компетентність в організації свого

актуального життєвого простору.

Розв'язання проблеми вдалого програмування індивідуального життя стосовно нашої дійсності ускладнюється тим, що сучасні умови формування особистості істотно відрізняються від обставин становлення людей попереднього покоління, оскільки перехід від тоталітаризму до демократичного суспільного устрою спричинив занепад соціальної системи духовних, моральних і культурних цінностей. Колишні вартості втратили актуальність, а нові ідеали ще чітко не визначені. Українське суспільство багато втрачає через ідеологічну невизначеність громадян. Так, в ієрархії цінностей знизився статус духовних учинків, які зосереджують увесь позитив людської природи.

Оволодіння мистецтвом життєтворчості - імператив XXI століття, насамперед із соціальних причин, адже світ стає складнішим і динамічнішим. Очевидно, що адаптуватися до нових умов може тільки людина з широким особистісним діапазоном можливостей, розвиненим інтелектом, здатна до творчого самоздійснення. За оцінкою аналітиків, саме це століття відкриє ширший простір парадигмі творіння і творчості. Різно зросте потреба у творчих особистостях, які спроможні самореалізуватися у професійній та приватній діяльності.

Відомо, що соціально-економічний добробут населення країни обумовлює якісні характеристики способу життя соціальних спільностей, а саме: тип суспільних відносин, ідеологію і принципи моралі, зміст життєвих програм. Крім того, несформованість чіткої системи цінностей у суспільстві породжує нові проблеми, зокрема,

бар'єри на шляху задоволення кожним громадянином власного сенсу життя.

Відчуття задоволення сенсом свого існування - передусім результат реакції людини на різні життєві ситуації, емоційної оцінки фактів соціальної діяльності, що мають значення як для суб'єкту, так і для соціуму. Тому в психологічному аспекті ця категорія характеризує суб'єктивну моральну позицію особистості як відображення поглядів відповідного прошарку суспільства. Оцінка реалізації змісту життєвої програми пов'язана з уявленням людини про те, що і як вона хоче досягти. Ступінь розриву між досягнутим і бажаним характеризує рівень вдоволеності життям.

Очевидним є той факт, що особистість не може розвиватися безкризово - монотонно й рівномірно. Час від часу життєвий задум як проєкт майбутньої світобудови може опинитись під загрозою тільки через те, що особа є складною і відкритою системою. Слабкі подразники на вході у внутрішній світ індивіда можуть спровокувати шалений, раптовий відгук на його виході. За таких умов відбувається руйнація життєвих стереотипів і комплексів, утверджується відмова від звичних уявлень про цінності, ідеали, цілі. Криза переживається як тривалий конфлікт з приводу життя в цілому, його сенсу, перспектив та шляхів їх досягнення. Серія випадкових невдач, побутові проблеми, зрада близької людини, нерозуміння з боку оточуючих створюють несприятливий фон: стрес накопичується й особистість все більше стає неврівноваженою. Суспільство, яке здійснює докорінну

соціально-економічну перебудову, зміну усталених стереотипів та ідеалів, ускладнює перебіг навіть природних вікових криз, інколи перетворюючи їх на аномативні з такими емоційними кореляторами як напруженість, тривога, депресивні симптоми, замаскована паніка.

Багатоаспектність прояву девіацій серед молоді, їх висока суспільна значущість обумовлюють відповідний дослідницький і практичний інтерес. Здебільшого мовиться про три загальні підходи до проблеми пізнання девіантної поведінки: кримінологічний, соціологічний і психологічний. Психологічний підхід характеризується тим, що «девіантна поведінка» ототожнюється з терміном «поведінка з відхиленнями», проте в широкому розумінні він вміщує усі можливі ознаки як негативного змісту, так і позитивного. Отож, крім відхилень від психічної норми, вивчається наявність соціальних збочень, суть яких полягає у вадності світоглядницьких, ціннісних орієнтацій особи, неправильному усвідомленні нею свого місця і призначення в суспільстві.

Соціальні відхилення (девіації) тією чи іншою мірою притаманні кожній суспільній системі, великій і малій, різновіковій та одновіковій соціальним групам. Похідним для розуміння змісту поняття «відхилення» є термін «норма». Питання здоров'я і хвороби, норми і патології належать до важливих теоретичних проблем. Так, ще І.Кант вважав норму середнім варіантом існуючих типів, правил. За Г.Гегелем, хвороба - це наслідок порушення закономірностей, зв'язків між окремими органами і

системами, між організмом і навколишнім середовищем у цілому.

Очевидно, що на сучасному етапі розвитку наукового знання абсолютної метафізичної норми не існує, а її межі встановлюються довільно і далеко не завжди відповідають реальному стану здоров'я людини. Нормальне за одних умов може бути патологічним за інших. Отож співвідношення понять «норма» і «патологія» складне. Ще більшою мірою це стосується людського організму, в якому виникають порушення.

Детальний аналіз наукових праць з даної проблеми дає змогу вказати на такі критерії нормального функціонування психіки людини:

- 1) здатність оцінювати, інтерпретувати та застосовувати життєвий досвід, спроможність прогнозувати дії;
- 2) вміння навчатися, перебудувати свою діяльність у кризових ситуаціях;
- 3) відкритість до нових можливостей особистісного зростання і культурного розвитку;
- 4) розвинений репертуар соціальних ролей.

Норма як міра здоров'я людської особистості - поняття не статично біологічне, а динамічно соціальне. Так, показником наявності психічних відхилень є нездатність пристосуватися до вимог суспільства, ефективно функціонувати в ньому: патологічні чи неадекватні стилі поведінки в повсякденному житті. Тому за патологічним розвитком психіки людини завжди можна виявити порушення її життєво важливих функцій. А патологія - це єдність психічного та соматичного у взаємопричиненні всіх чинників, які

справляють патогенний вплив на цілісний організм. Психічні вади передусім призводять до змін у вияві різних психічних функцій і пов'язані з викривленням загального уявлення особи про зовнішній світ. Цими симптомами характеризується психічне захворювання, внаслідок якого людина втрачає здатність бути повноцінним, цілком самостійним членом суспільства.

Поруч з поняттям «психічне захворювання» вживається також поняття «психічна аномалія», тобто своєрідне відхилення від норми. Про неї говорять у тих випадках, коли внутрішній чи зовнішній конфлікт суб'єкта обумовлений окремими (локальними) психічними відхиленнями, які знижують, або певним чином перекичують, соціальну значимість особистості. Зрозуміло, що типові відмінності у перебігу пізнавальної діяльності психічно хворих та аномальних осіб не потрібно розуміти абсолютно, оскільки здебільшого мають місце трансформації одного стану в інший і навпаки. При цьому соціальне нормування оформляється по-різному: у вигляді взірця професійної діяльності, програмного опису, наочного зображення тощо. Параметри життєтворчості загалом можуть не фіксуватися, оскільки їх дотримання забезпечується завдяки різним суспільним оцінкам дій і вчинків за шкалою «позитивно» у разі відповідності стандарту і «негативно» - невідповідності [1].

Норми диференціюються за:

а) обсягом сфери застосування (від окремої малої групи до людства в цілому);

б) ступенем усвідомлення їх вико-

навцями;

в) рівнем стабільності, або змінності;

г) наукової обґрунтованості;

д) практичної корисності (або шкідливості).

Соціальні стандарти врегульовують поведінку громадян шляхом накладання певних учинкових обмежень, а тому стоять на сторожі культурних цінностей. Загалом соціальні норми дієві лише тоді, коли стають надбанням індивідуальної свідомості. Тільки в цьому разі вони діють як чинники саморегуляції і самоконтролю, відіграють роль автономних психологічних механізмів здійснення особистістю своєї світоглядної програми поведінки, що організується навколо ціннісних установок. Саме цінності створюють благодатне психологічне підґрунтя для того, щоб індивід вистояв у критичні періоди свого життя та здолав деформовані соціальні стандарти.

Основною метою виховання радянської молоді, як відомо, була ідея формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості - будівника комуністичного суспільства. Донині не створена належна альтернатива цьому концептуальному підходу. Та й проблематика виховання на сторінках наукових видань подається досить традиційно. Мовиться про «класичні» напрями громадянського виховання, яке в новій ушляхетненій термінологічній інтерпретації фактично означає те ж саме. Має місце підміна термінів. Разом з тим очевидно, що процеси формування і виховання молоді людини нетотожні. Поінформованість ще не означає наявність особистісного знання, хороша пам'ять - розуміння, амбітні емоції - почуття співпережи-

вання. Почасти освіта та виховання обґрунтовуються не як форми прояву суспільної і особистої культури, а певний обсяг інформації у єдності з манерами поведінки. Технократичне суспільство зорієнтоване на раціоналістичний розум, для якого не поцінуються мораль, душевні переживання, почуття гідності. Молода людина поступово перетворюється на засіб вирішення буденних завдань. За цих обставин значно підвищується ступінь ризику того, що в окремих ситуаціях потенційна девіація може перейти в реальну.

Зазначене вказує на найголовніші завдання сучасної системи національного виховання: побудова та збереження української держави і становлення демократії з усіма її виявами й атрибутами. Ці орієнтації неоднорідні і часто трактуються з тим чи іншим соціальним наголосом. Перша передбачає відродження відданості нації, втілення в душі молодшої особи української ідеї, патріотизму, друга - спрямована на активізацію, відстоювання прав на самореалізацію в культурній, духовній та соціальній сферах, дотримання всіх прав людини; вона ґрунтується на пріоритеті загальнолюдських цінностей - моральних і правових, на відродженні рівноправних стосунків, гуманізму і духовності. Обстоювані ідеї-завдання мають різну природу, хоча кожна має своє непересічне значення у суспільствотворенні.

Безперечним є те, що сучасна система виховання повинна формуватися як національна. Вона передбачає привласнення людиною тих вартостей, завдяки яким українська нація вирізняється з-поміж інших. На жаль,

у практичній діяльності поняття національного виховання звужується до розуміння лише розвитку національного самоусвідомлення, засвоєння національних традицій та обрядів, рідної мови, етнічних звичаїв.

Традиційно у зміст поняття «виховання» вкладається певний відтінок авторитарного ставлення, нав'язливого впливу, або й «виховного тиску» на когось, доросле намагання зробити дитину «вихованою». Сьогодні необхідно ґрунтувати свої погляди на демократичному розумінні та визначенні виховання, насамперед як частини процесу самостановлення особи, а відтак самоприспосовування її до зовнішнього середовища. Вихованість важлива щонайперше для самого вихованця як його світоглядна модель ефективної поведінки. Молода людина - суб'єкт виховання, який формує власну систему орієнтацій, виробляє засоби саморегуляції, а тому процес виховання в своїй основі завжди є самовихованням. З психологічної точки зору, розгортання процесу виховання означає встановлення рівноваги між особистістю і зовнішнім середовищем, що становить компонент її соціальної діяльності, в якій зацікавлені обидві сторони.

Отже фундаментальне значення має належати прагненню поєднати у вихованні духовної сили національних традицій, позитивних рис і схильностей українського характеру з тим господарським практицизмом європейських народів, завдяки якому вони досягнули відомих успіхів. Ось чому важливого значення набувають глибинні зрушення в соціальній організації сучасного життя української нації, радикальні реформи

виховної сфери нашого суспільства. Імперативом тут є перехід до іншої системи вартостей, у більш конкретних вимірах - вартостей загальнолюдських, традиційно-християнських.

Підкреслимо, що окрему проблему становить структура системи вартостей. Але незаперечним є той факт, що одним з критеріїв класифікації вартостей є сфера морально-етичної самореалізації людини. На основі цього можна відтворити теоретичну модель, що матиме пірамідоподібну

структуру (див. *схему*). Вершину її репрезентує Головний Ідеал, присутність якого позначається на всіх нижчих рівнях піраміди. Це - основа, на якій тримається споруда моралі суспільства, групи і кожної людини зокрема.

Морально-етичні вартості сприймаються й усвідомлюються особою в трьох аспектах:

- ідеальному вираженні як система ідеалів - абсолютних, безкомпромісних, недоторканих, до яких

Схема

Структура системи вартостей (за концептуальним підходом О. Вишневського)

людина йде все життя за покликом віри у їхню життєствердну доцільність;

- конкретному вербальному формулюванні - у вигляді певних правил, формул, схем поведінки;

- формі відповідних властивостей людської душі як набуті екзистенційні властивості, які знаходять практичне втілення і реалізуються у поведінці та вчинках.

Повноцінне трактування гіпотетичної системи вартостей передбачає висвітлення всіх трьох вимірів. Проте для практики виховання неабияке значення має питання морально-етичного кодексу, на який кожний громадянин міг би орієнтуватися. Певною мірою таку функцію і виконує ієрархія вартостей, зважаючи на те, що вона не є механічним набором формул і правил поведінки. До того ж існують аргументи, які підтверджують цілісність і корисність гармонії всіх рівнів обстоюваної системи цінностей, від чого природньо залежить злагода в суспільстві. З одного боку, вся ця побудова стосується життя окремої людини - духовного, громадського, національного, родинного, особистого, і вказує лише на різні сфери її самореалізації, де особистість - виразник і споживач різних вартостей; з іншого - ієрархія вартостей відображує взаємодію загального і конкретного, а тому від нижчого до вищого рівнів задоволення духовних потреб покликане йти виховання.

Вершина аналізованої піраміди має універсальний характер: вона є фокусом, який об'єднує різні напрями духовних процесів людини, зосереджує її моральні сили, відрегу-

лює та уточнює їх спрямування. Ця вершина тримає в певних поведінкових межах усе, що стосується сфери життєактивності особи. В такий спосіб досягається гармонійність соціальних взаємин у суспільстві.

Дисгармонія системи вартостей, її ідеологізація розпочинається тоді, коли на місце Головного Ідеалу ставляться цінності нижчих сходінок ієрархії. Так, абсолют Добра доступний і зрозумілий всім, його сприймає більшість молодих людей. Обожнювання ж класової, расової чи будь-якої іншої ідеї, намагання такого псевдобожества опанувати світобаченням молоді наштовхується на справедливий опір. Тому дисгармонія в системі вартостей спричинює розлади серед соціальних верств і груп, сприяє зростанню ненависті та насильства. Ось чому ієрархія національних вартостей має відображати позитивний потенціал ментальності українського народу [2].

Отже, є об'єктивна соціальна потреба в сутнісно іншій методиці виховання. Звідси й нова вимога - будувати її на засадах внутрішньої свободи і розкнутості, співпраці вихователя й вихованця, самостійності і відповідальності молоді людини за своє життя, гуманності взаємин і визнанні системи морально-етичних вартостей, що втілює загальні орієнтації та ідеали суспільства. Освітньо-виховний процес, побудований на парадигмі навчання мистецтву життєтворчості, відповідає сучасному цивілізованому розвитку світу і водночас посилює трансформаційні тенденції українського суспільства на порозі нового тисячоліття.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Життєтворчість - духовно-практична діяльність особистості, яка забезпечує проектування, планування, програмування та творче здійснення нею свого індивідуального життя.

Ієрархія вартостей - розташування цінностей людини від нижчих до найвищих рівнів стосовно їх переваги чи необхідності.

Мистецтво життя - особливе вміння та висока майстерність творчої побудови особистістю життя, яка ґрунтується на знанні законів життєдіяльності, розвиненій самосвідомості і володінні системою засобів, методів, технологій програмування та здійснення долі (індивідуально-особистісного життєвого проекту).

Норма - міра здоров'я, за якої структура і функції організму людини відповідають умовам існування.

Особистісні норми - окрема автономія та самостійність у здійсненні індивідом своєї особистісної програми поведінки, яка первинно пов'язана з ціннісними установками та виконує соціально-регуляційну роль у його житті.

Потреби (за Роттером) - набір різних видів поведінки, що характеризуються спільністю процесу психологічного посилення (наприклад, кохання, прихильність).

Психічна аномалія (девіація) - своєрідне відхилення від норми за

умов, коли внутрішній конфлікт особистості, або її конфлікт із середовищем, обумовлений окремими психічними відхиленнями, які знижують соціальну значимість персонального життя конкретного індивіда.

Стиль життя - унікальна конфігурація особистісних властивостей, мотивів, когнітивних стилів та способів опанування реальністю, що характерна для поведінки індивіда і забезпечує її сталість.

Соціальні норми - окремі взірці-обмеження, які забезпечують переважання тих чи інших соціальних цінностей суспільного життя і регулюють актуальну соціальну поведінку особистості.

1. Балл Г.О. Засвоєння соціальних норм і творча активність особистості // Республіканський науково-методичний збірник. К., - 1987.-Випуск 29.- С. 13-21.

2. Вишневський Омелян. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси.-Львів, 1996.- 238 с.

3. Движение к экуменическому сознанию // Вопросы философии. -1991.- №5.- С. 9-12.

4. Психологія і педагогіка життєтворчості // Наук.-метод. посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М.Доній, Г.М.Несен, Л.В.Сохань, І.Г.Єрмаков та ін.-К.:ІЗМН, 1996.- 378 с.

5. Франк С.Л. Духовные основы общества.- М., 1992.- С.252-293.

Надійшла до редакції 10.01.2000 р.